

# ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 711.432(438)

Шевчук Л.Т.,  
д.е.н., проф., завідувач відділу територіальних  
суспільних систем і просторового розвитку,  
Інститут регіональних досліджень НАН України (м. Львів)

## ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ МЕТРОПОЛІЙ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

**Постановка проблеми.** Підвищення ролі метрополій як вищої форми просторової організації населення в регіональній економіці зумовлено активізацією процесів глобалізації, регіоналізації й локалізації. В результаті зростає актуальність дослідження розвитку метрополій у всіх країнах світу. Це пов'язано також із процесом формування нових функцій метрополійних міст, появи нових міських видів економічної діяльності в них, які постійно змінюються, приваблюючи до себе нові ресурси (людські, фінансові, матеріальні тощо). Для України особливо цінним є польський досвід вивчення метрополій. Адже, Польща є найближчою сусідкою України, тенденції розвитку її метрополійних міст є подібними до тенденцій розвитку українських міст. В Україні досліджень, присвячених розвитку метрополій, не так вже й багато. Ось чому вивчення польського досвіду є таким важливим і цінним. Сказане підтверджує актуальність теми цієї публікації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На зламі ХХ-ХХІ століть в Польщі активізувалося вивчення метрополій. Такими дослідженнями займалися Вальдемар Буднер (Економічна Академія в Познані), Божена Дегірська (Інститут Географії і Просторового господарювання ПАН, Варшава), Марк Дутковський (Щецінський Університет), Петро Еберхардт (Інститут Географії і Просторового господарювання ПАН, Варшава), Славомир Гзель (Варшавська політехніка), Річард Городеський (Вища Економічна Школа в Бялостоку), Йоланта Якбчик-Гришкевич (Кафедра Географії Міст і Туризму, Лодзький Університет), Дарій Ільницький (Інститут Географії і Регіонального Розвитку, Вроцлавський Університет), Петро Корцелій (Інститут Географії і Просторового господарювання ПАН, Варшава), Станіслав Юзеф Коренік (Економічна Академія у Вроцлаві), Станіслав Лішевський (Лодзький університет), Петро Лоренс (Політехніка Гданська), Збігнєв Макела (Педагогічна Академія в Кракові), Георгій Парисек (Інститут Суспільно-економічної Географії і Просторового Планування, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані), Збігнєв Рикел (Інститут Соціології, Зеленогірський Університет), Андрій Стасяк (Вища Економічна Школа в Бялостоку), Данута Ставаш (Лодзький Університет), Георгій Сушта (Вармінсько-мазурський Університет в Ольштині), Андрій Зборовський (Інститут Географії і Просторової Економіки, Університет Ягеллонський в Кракові) та ін. Широко відомими в Польщі і в інших країнах є праці з цієї проблематики низки польських вчених. Ці праці викликають не тільки теоретичний, але й практичний інтерес. А тому так важливо привернути увагу українських вчених до цих публікацій з метою активізації вивчення український міст з метрополійними функціями та розробки перспективних наукових передбачень їх подальшого розвитку.

**Постановка завдання.** Метою цієї публікації є висвітлення польського досвіду дослідження метрополій та окреслення шляхів його адаптації до вивчення українських міст з метрополійними функціями з метою попередження можливих деформації розвитку таких міст в перспективі.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Ряд публікацій польських вчених містять твердження про те, що такі терміни, як «метрополія», «метрополійний простір» та «метрополізація» все частіше використовуються для відзначення особливих ознак сучасних процесів урбанізації. Теоретичні обґрунтування та практичні потреби застосування таких термінів і понять містяться в праці Г. Горжеяка й М. Светковського «Метрополія та її регіон» (2005) [2], в публікаціях Т. Марковського і Т. Маршала [4; 8-11], роботі Т. Марковського [7], монографії Т. Маршала і В. Змітровича [15] та в публікаціях інших вчених.

І справді, вчені намагаються застосовувати відмічені терміни, коли прагнуть наголосити на надмірній концентрації інформації, інновацій, капіталу, населення та на їх особливій просторовій мобільності. Але, навіть такий ніби цілеспрямований підхід породив низку розбіжностей у тлумаченні змісту понять, пов'язаних з метрополією та метрополізацією. У зв'язку з цим виникла потреба в уточненні понятійно-термінологічного апарату, пов'язаного з окресленою проблематикою.

До розв'язання цієї проблеми польські вчені підійшли дуже своєрідно: Комітетом Просторового розвитку Польської академії наук був започаткований проект, у якому взяли кілька десятків польських

дослідників. Метою цього проекту стала ідентифікація ключових питань, пов'язаних з метрополією, її простором, впорядкованістю основних підсистем та елементів. Така ідентифікація мала викристалізуватися в результаті анкетування кількох десятків вчених із академічного середовища (географів, економістів і архітекторів), які займалися проблематикою метрополій. На підставі отриманих відповідей передбачалося формулювання узгоджених до деякої міри думок (синтез результатів анкети), які, у свою чергу, стали базою для подальшої дискусії і вироблення базових понять.

Відповіді в анкеті повинні були дати змогу:

- впорядкувати основні поняття, що стосуються метрополій та метрополійних функцій;
- ідентифікувати ключові теоретичні і практичні проблеми, що стосуються метрополії і метрополійного простору;
- оцінити стан метрополізації польського простору (великих міст і їх периферії);
- окреслити підходи до удосконалення організації метрополійних просторів і управління ними в польських умовах.

Коли анкети були опрацьовані, отримані результати стали підставою для організації в лютому 2006 р. дводенного семінару в Лодзькому університеті, на базі чого Тадеушом Марковським і Тадеушом Маршалом підготована заключна доповідь «Метрополія, метрополійний простір, метрополізація: проблеми і базові поняття» [9].

У перших же рядках цієї доповіді зазначені вчені висловили сподівання, що публікована доповідь стане підґрунтям для розробки і реалізації метрополійної політики в Польщі.

Надзвичайно важливим є те, що в доповіді Тадеуша Марковського і Тадеуша Маршала окреслені найважливіші особливості метрополізації в контексті сучасних процесів урбанізації. Зроблено висновок, що метрополізація, яка відома здавна, в сучасних умовах отримала нові ознаки, що обумовлено глобалізацією та стрімким технічним розвитком сучасної цивілізації [9, с. 10].

В згаданій доповіді доведено, що прогресуюча нині метрополізація простору (незалежно від того, чи вона вважається особливим явищем, чи визнається як нова, якісно інша від попередніх фаза урбанізації) значно відрізняється від процесів урбанізації, що відбувалися раніше, оскільки:

- спостерігається інтенсивний ріст в останні десятиріччя ролі міст і взаємозв'язків між ними в сучасній економіці;
- формуються нові принципи організації простору, які є не тільки відмінними від принципу ієрархічної організації простору, що тривалий період формувався за теорією Кристаллера (Christallera), але, насамперед, базуються на нових зв'язках між віддаленими метрополійними осередками, що частково робить силу впливу осередку незалежною від його маси і фізичної відстані;
- змінюються зв'язки між метрополійним містом і оточуючим регіоном;
- викристалізовується новий спосіб територіального розподілу праці, капіталу, знань і влади [9, с. 10].

При цьому, метрополізація розглядається як своєрідна відповідь системи розселення на явище глобалізації і представляє собою процес:

> пов'язаний з формуванням просторової структури нового типу шляхом виникнення вогнищ розвитку в обраних фрагментах просторів, що отримують перевагу над іншими подібними фрагментами чи одиницями адміністративного устрою (осередками/ великими містами/ регіонами), які:

- зосереджують світовий господарський потенціал, фінансовий і науковий потенціал, потенціал влади, медіа і культурних установ;
- переймають головні (керівні) функції в управлінні господарством в масштабі наднаціональної економіки;
- характеризуються великою інноваційністю і високим рівнем послуг;
- включені в міжнародний уклад зв'язків, співробітництва і залежностей у мережі міст, що виконують метрополійні функції;

> зміцнюючий характер і силу зв'язків між центральним осередком і оточуючим його регіоном, пов'язаний з розвитком системи синергічних функціональних впливів центрального осередку на оточуючий його простір та переносом за центральний осередок міського стилю життя зі збереженням визначальної та всебічної домінації центру;

> змінюючий в користуванні простору поселень та їх просторів, що обумовлює виникнення складних поселенських структур, таких, що мають:

- поліцентричний характер;
- нечітко окреслені границі між містом і приміською зоною;
- соціально-економічне зростання, що супроводжується процесами концентрації населення і кумуляцією доданої цінності та суспільного потенціалу;

> формуючий експансійний розвиток урбанізованого простору, який веде до експансії експорту міських рішень, продукованих в метрополіях, на приметрополійні простори [9, с. 10-11].

Але, чи не найважливішим є те, що, згідно з висновками Тадеуша Марковського і Тадеуша Маршала, метрополізація є функціональним поняттям, а не морфологічним, а, отже, вимагає визначення функціонально-метрополійних критеріїв. При цьому, метрополізація простору є невіддільною від метрополії. Результатом метрополізації є метрополія, а результатом розвитку метрополії виступає метрополійний простір [9, с. 11].

Ряд польських міст справедливо вважаються містами з метрополійними функціями. Це відмічено в ряді публікацій [5; 7; 8; 14; 15].

Разом з тим, більшість вчених схильється до думки, що, крім Варшави, інші великі польські міста мають характер державних (регіональних) метрополій, а не глобальних. Вважається, що міста з метрополійними функціями мають бути відносно великими, тобто чисельність населення метрополійного міста повинна мати не менше 0,51 млн. мешканців; такі міста мають володіти значним економічним потенціалом та розвиненим сектором послуг вищого ієрархічного рівня; вони повинні характеризуватися великим інноваційним потенціалом, мати можливість виконувати метрополійні функції, відігравати роль вузла в системі (мережі) комунікаційних зв'язків, стимулювати розвиток сільової моделі економіки і управління [9, с. 12]. При цьому до метрополійних функцій міст слід відносити лише ті, які є надрегіональними (у кристаллерівському розумінні), або пов'язані з діяльністю установ найвищого ієрархічного рівня.

В Польщі ряд міст визнаються як осередки метрополійні. Серед них:

1(A) Варшава;

2(B) Краків (понад 1 млн. населення, головний осередок міжнародного туризму) і Троймясто (понад 1 млн. населення, міжнародний аеродром, важливий академічний, науковий і туристичний осередок);

3(C) Вроцлав (близько 0,7 млн. мешканців, активна динаміка розвитку, потужні зарубіжні зв'язки) і Познань (близько 0,7 млн. мешканців, інтенсивна динаміка розвитку, зарубіжні зв'язки);

4(D) Лодзь (разом з інтегрованою приміською зоною близько 1 млн. мешканців, сильно розвинені академічні функції);

5(E) Верхня Сілезія (конурбація катовіцька - велетенський демографічний потенціал - близько 3 млн. мешканців, розвинені інтеграційні та модернізаційні економічні процеси, міжнародний аеродром, важливий академічний, науковий і туристичний осередок).

6(F) Щецін і Люблін (слабкі метрополійні функції, перспективні метрополії).

7(G) Бялосток, Жешув і Бидгосько-торунська агломерація [9, с. 13].

Зазначимо, що більшість польських вчених вважають цілком правомірним визначення приміських зон метрополій як метрополійних просторів. Мало того: цей термін введений в науковий обіг географами, урбаністами і плановиками і використаний в юридичному акті (Ухвала про планування і просторове облаштування, 2003).

Разом з тим, поняття метрополійного простору в польській науковій думці має доволі теоретичний, абстрактний, розмитий і довільний характер [2; 3; 5; 9; 10; 11]. Безумовно, це поняття має бути уточнене і конкретизоване. При цьому, не виникає сумніву в тому, що метрополійний простір – це, насамперед, той простір, де відбуваються метрополійні процеси, процеси функціональної інтеграції, а також територія, на якій присутня добре розвинена транспортна мережа. Метрополійний простір є за рядом ознак відмінним від простору агломерації чи конурбації. При цьому, кожний простір метрополійний може бути одночасно агломераційним, але не кожний агломераційний простір може тлумачитися як метрополійний. Аналогічні відмінності є між метрополійними просторами та просторами мегалополісів та конурбацій.

Польські вчені вважають, що дослідження в сфері проблематики метрополії і метрополійних просторів повинні зосереджуватися в наш час навколо таких питань, як:

–впорядкованість термінології, пов'язаної з метрополіями і метрополійними просторами;

–ідентифікація і делімітація метрополійних просторів;

–аналіз демографічних і суспільних процесів, що стаються в метрополійних просторах (сегрегація, поляризація, рівень і якість життя, і т.п.);

–аналіз урбанізаційних процесів, що відбуваються в метрополійних просторах;

–дослідження метрополійних функцій;

–аналіз зв'язків між метрополією і її простором (зоною метрополії) та проблем інтеграції економічного і суспільного розвитку в метрополії та її просторі;

–дослідження конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості метрополій;

–визначення ролі метрополій як полюсів зростання на глобальному, національному й регіональному рівнях;

—дослідження структури і доступності зв'язків в метрополійних мережах та ін. [9].

З. Макела і Т. Маршал наголошують на тому, що в наш час вкрай важливо велику увагу приділити вивченню розвитку технічно-економічної інфраструктури в метрополійних просторах [6].

В дослідженнях польських вчених активно обговорюється те, якою має бути перспективна модель метрополійних просторів польських метрополій. Більшість з них дійшли висновку, що не може бути єдиної уніфікованої для всіх метрополій моделі перспективного розвитку, тобто необхідним є індивідуалізований підхід в кожному конкретному випадку.

Польськими вченими доведено, що завдяки метрополізації центрів великих міст зростає привабливість останніх, що виступає вагомим фактором реалізації в таких містах програм ревіталізації та реурбанізації. Ними обґрунтовано, що для Польщі необхідним і актуальним завданням є не тільки вироблення національної метрополійної політики, але й її реалізації через прийняття відповідного законодавства. Дискусійними залишаються питання удосконалення адміністративно-територіального устрою в метрополійних просторах, а також питання управління як метрополіями, так і просторами, що оточують їх [11].

Теоретичні розвідки польських вчених активно реалізуються на практиці. Так, 11 жовтня 1990 року в Кракові за ініціативи президентів міст Гданська, Кракова, Познані, Варшави і Вроцлава створено Союз Польських Метрополій (УМР) на підставі проекту Інституту Міста «Стільки держави скільки міста». З 1993 р. у складі Євросоюзу Польських Метрополій взаємодіє 12 головних міст Польщі: Бялосток, Бидгощ, Гданьськ, Катовіце, Краків, Люблін, Лодзь, Познань, Жешув, Щецін, Варшава, Вроцлав. При цьому, 11 міст, що належать до УМР, є членами Товариства Eurocities, котре об'єднує великі європейські міста. Представники Союзу Польських Метрополій засідають в Комітеті Регіонів ЄС [1; 16]. У цьому контексті вкрай важливі дослідження, присвячені розвитку польських метрополій в системі метрополій європейських країн та інших країн світу [12; 13; 15].

**Висновки з проведеного дослідження.** Підсумовуючи, наголосимо, що досвід дослідження, теоретичного обґрунтування формування і розвитку польських метрополій є неоціненним для окреслення шляхів поступу українських міст з метрополійними функціями. Важливо не тільки поглиблено вивчати його, але й використовувати в подальших дослідженнях. Це дасть поштовх як до теоретичного обґрунтування перспективного розвитку українських міст, так і до практичного застосування такого в процесі їх розбудови.

#### **Бібліографічний список**

1. Deklaracja w sprawie roli metropolii jako regionów innowacji i wiedzy. - Wrocław, 7 kwietnia 2009 roku [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : <http://www.metropolie.pl/materialy-i-opracowania/deklaracja-w-sprawie-roli-metropolii-jako-regionow-innowacji-i-wiedzy/>
2. Gorzelak G. Metropolia i jej region / G. Gorzelak, M. Smętkowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005. - S. 12-28.
3. Grosse T. G. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenie praktyczne dotyczące rozwoju obszarów peryferyjnych / T. G. Grosse [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : <http://www.polskawschodnia.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Documents/ekspertyzy%20do%20strategii%20PW>
4. Habrel M. Economic and social functions of Polish and Ukrainian big cities at the begining of XXI century / M. Habrel, T. Marszał. - Łódź, Wydawnictwo UŁ, 2009. - 129 s.
5. Kozłowski S. J. Obszary metropolitalne w Polsce – kontekst spójności terytorialnej i współpracy międzygminnej. [w:] Domański C., Śmiłowska T. (red.). Wiadomości Statystyczne. Procesy metropolizacyjne w teorii naukowej i praktyce / S. J. Kozłowski, T. Marszał // Biblioteka Wiadomości Statystycznych. – Warszawa, 2010. - T. 63. - S. 124-133.
6. Makiela Z. Infrastruktura techniczno-ekonomiczna w obszarach metropolitalnych / Z. Makiela, T. Marszał // Biuletyn KPZK PAN, z. 222. - Warszawa, 2005. – 232 s.
7. Markowski T. Funkcje metropolitalne pięciu stolic województw Polski Wschodniej / T. Markowski [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : <http://www.polskawschodnia.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Documents/ekspertyzy%20do%20strategii%20PW/Markowski.pdf>
8. Markowski T. Metropolie i procesy metropolizacji w Polsce [w:] Makiela Z., Fedan R. (red.), Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów / T. Markowski, T. Marszał // Biuletyn KPZK PAN, z. 230. – Warszawa, 2007. - S. 8-26.
9. Markowski T. Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja: Problemy i pojęcia podstawowe / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa : Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2006. – 25 s.

10. Markowski T. Metropolitan area – functions and management perspectives of the Polish spatial planning system [w:] T. Markowski, M. Turała. New members – new challenges for the European Regional Development Policy, *Studia Regionalia* / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa, 2006. - S. 239-249.
11. Markowski T. Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi / T. Markowski, T. Marszał // *Urbanista*. - 2005. - № 3. - S. 33-36.
12. Marszał T. Metropolitan processes in Central and Eastern Europe / T. Marszał // *European Spatial Research and Policy*. - 2008. - № 2. - vol. 15. - s. 27-37.
13. Marszał T. Metropolitan processes in European space – from the perspective of Central and East Europe / T. Marszał // *Regional Symbiosis*. - Kanpur (India), 2008. - vol. 16. - S. 1-10.
14. Marszał T. Funkcje obszaru metropolitalnego Łodzi [w:] K. Bald, T. Markowski (red.). *Obszar metropolitalny Łodzi - wyzwania i problemy* / T. Marszał // *Biuletyn KPZK* z. 215. – Warszawa, 2005. - S. 48-72.
15. Marszał T. Metropolises and metropolitan areas - structures, functions and role (based on Polish and Brazilian experience) / T. Marszał, W. Zmitrowicz // *Studia Regionalia KPZK* 20/2007. – Warszawa, 2007. - 114 s.
16. Petryszyn J. Wykład akademicki z przedmiotu «Metropolizacja i metropolie» / J. Petryszyn // *Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski*. – 2010. - 108 s.

#### Анотація

*Стаття присвячена вивченню польського досвіду дослідження метрополій та метрополійних просторів. Окреслені проблеми формування понятійно-термінологічного апарату, пов'язаного з метрополіями та метрополійними просторами. Проаналізовані сучасні підходи до дослідження розвитку польських метрополій на тлі процесів урбанізації та глобалізації. Акцентовується увага на важливості адаптації польського досвіду до вивчення українських міст з метрополійними функціями з метою попередження можливих деформації розвитку таких міст в перспективі.*

**Ключові слова:** місто, метрополія, метрополізація, метрополійний простір.

#### Аннотация

*Статья посвящена изучению польского опыта исследования метрополій и метрополійных пространств. Очерчены проблемы формирования понятийно-терминологического аппарата, связанного с метрополіями и метрополійными пространствами. Проанализированы современные подходы к исследованию развития польских метрополій на фоне процессов урбанизации и глобализации. Акцентируется внимание на важности адаптации польского опыта к изучению украинских городов с метрополійными функциями с целью предупреждения возможных деформации развития таких городов в перспективе.*

**Ключевые слова:** город, метрополія, метрополізація, метрополійное пространство.

#### Annotation

*The article is sanctified to the study of Polish experience of research of metropolises and metropolises's spaces. Outlined problems of forming of the concept-terminological vehicle related to the metropolises and metropolises's spaces. The analysed modern going is near research of development of the Polish metropolises on a background the processes of urbanization and globalization. Attention is accented on importance of adaptation of Polish experience to the study of the Ukrainian cities with metropolises's functions with the aim of warning of possible deformations of development of such cities in a prospect.*

**Key words:** city, metropolis, metropolisation, metropoliyny space.